

Szerkesztői bevezető

Többsnyelvűség, globalizáció, nemzetközi trendek

Ha végigtekintünk az elmúlt évtized, különösen pedig az elmúlt néhány év tudományos kiadóinak könyv- és folyóirattermésén, azzal szembesülünk, hogy megsokszorozódtak a többsnyelvűséggel általánosságban foglalkozó, illetőleg annak valamilyen aspektusához kapcsolódó monográfiák, kézikönyvek és folyóiratok.

A De Gruyter által indított, szabad hozzáférésű *Multilingualism*¹ című folyóirat így hirdeti magát: „A többsnyelvűség manapság az alkalmazott nyelvészet egyik legintenzívebben vizsgált területe, a globalizáció és a többsnyelvű munkakörnyezetek felé irányuló tudományos érdeklődésnek köszönhetően. Világszerte rendkívüli módon mindenütt jelen van a többsnyelvűség a magán- és közösségi kapcsolatokban. A többsnyelvűség kulcsfontosságúvá vált a hatékony kommunikáció és a szakmai szintű működés terén a globális társadalomban”. Egy másik, a többsnyelvűség gyakorlatait és az erről szóló tudományos metadiskurzusokat és fogalmak „káoszát” reflexív módon, kritikailag értelmezni kívánó orgánus a *Critical Multilingualism* címet viseli.

Az elmúlt húsz év az európai ember számára is gyökeresen átértékelte azt a viszonyrendszert, amelyben a szereplők a *tér, idő, a helyhez kötöttség, a mozgás, határ, identitás, tudás, tanulás, kultúra, nemzet, állam, kommunikáció, valóság, nexus, test, tárgy, modalitás, medialitás, ágencia*, különösen pedig a *nyelv, nyelvi gyakorlat* fogalmait értelmezik. A „globális nagy kirakóban” nyilvánvalóan az európai államok, továbbá a szupranacionális szervezetek is megváltozó pozíciókkal és szerepekben viszonyulnak a *nemzetállam, a hatalom, a biztonság, konfliktus, a környezet* stb. fogalmihoz. (Az ehhez hasonló kérdésekkel foglalkozó munkák egyszerű listázása már önmagában lehetetlen vállalkozás lenne, azonban egyetlen példa is képes érzékeltetni, hogy e megváltozott viszonyulás olykor milyen abszurd helyzeteket eredményezhet. Ilyen a British Council által 2010–12 között megtervezett és koordinált, a többsnyelvűség és a nyelvi sokszínűség értékeit

¹ (<https://www.degruyter.com/view/j/multil#>)

népszerűsítő Language Rich Europe (LRE) megaprojekt², mely Európa nyelvi változatosságát 24 országban egységes módszertannal és fogalmi készlettel kívánta feltárni („indexálni”) – ahol a szerkesztőnek módja volt arra, hogy e kutatás magyarországi témavezetője legyen).

A globalizáció, a transznacionalizmus, az új kommunikációs technológiák korában, melyet egyrészt a növekvő mobilitás, a gazdasági bizonytalanság, az állampolgárok képzettségének, szocioökonómiai státuszának átalakulása, másrészt a nemzetközi és nemzeti jogalkotás gyors változása, a centrumok és perifériák gyors átrendeződése jellemez, a kisebb és kevésbé használt nyelvek funkcionális hanyatlása gyorsabb, mint valaha, miközben a többnyelvűség és a nyelvi sokféleség új formái és értelmezései jelennek meg. Mindazonáltal rendkívül összetett, változó és ellentmondásos mindaz, amit a nyelvi források és a globalizáció összefüggéseiről, a folyamat hatásairól mondhatunk. A szociolingvisták a világ különböző szakmai műhelyeiben nem tesznek mást, mint (a saját tereik és kontextusaik felől nézve) próbálnak általánosítható eszközöket, fogalmakat, elméleteket találni e komplex viszonyrendszer leírására. Egyáltalán lehetséges-e ez?

Európában a sokszínűség (egységének) veszélyeztetettségét illetően a legmeghatározóbb talán a nyelvpolitikai, nyelvi jogi perspektíva. (Az utóbbi fogalom és terület tudományos és gyakorlati relevanciájára a régióban elsőként Szépe György és Kontra Miklós munkái irányítják rá a szakma figyelmét.) Az Európai Unió, az Európai Bizottság és az Európai Parlament ajánlásai és törekvései ellenére az egyes országok nyelvpolitikája, a nyelvi kérdések jogi szabályozása és gyakorlati megvalósítása jelentős eltéréseket mutat. A közép- és kelet-európai államok csatlakozásakor remélt, a valóságban azonban korábban láthatatlanná tett ellentmondásokkal és konfliktusokkal kibővült unió „másik” oldala ugyancsak nem várt problémákkal és folyamatokkal találta magát szemben. Ebben a megváltozott kontextusban a nyelvi sokszínűség és másság védelme, a „kisebbségi”, „regionális”, „bevándorló”, „közösségi”, „más” és „további” jelzőkkel illetett kisebb vagy kevésbé használt nyelvek fenntartásának, gazdagításának elvárásai lokálisan is átértékelődhetnek. Noha a posztkommunista tagállamok kormányai alapvető változásokat vittek véghez a politikai, gazdasági és oktatási rendszerekben, azonban a nyelvpolitika olyan alapvető kérdései, mint a kisebbségi oktatás vagy az idegen nyelvek tanítása és tanulása ellentmondásosak, s továbbra is éles viták tárgyát képezik (vö. Kontra–Bartha 2010). A nyelvi és kulturális sokszínűség és a többnyelvűség jelentése az európai (különösen az uniós) diskurzusokban az

² <https://www.tilburguniversity.edu/research/institutes-and-research-groups/babylon/lre-output-materials/>

elmúlt tíz évben gyökeresen átalakult, ahol a korábbi jelentéstartományból egyszerűen törölődtek alapvető elemek (például a többnyelvűség a kisebbségi, regionális repertoárok és használói láthatatlanná tételével vált a nemzeti/sztenderd/presztízs-nyelvekre asszociáló FL/SL nyelvtanulás és -oktatás szinonimájává). A másik általánosan érvényes kritikai megállapításunk az lehet, hogy a felülről jövő (top-down) uniós, regionális vagy nemzeti nyelvpolitika és jogalkotás fogalmait, illetve gyakorlati érvényességi körét tekintve sem mutat kapcsolatot azzal a szociolingvisztikai valósággal, amelyre utalni, amelyet támogatni vagy szabályozni kíván. Elengedhetetlen tehát a két- és többnyelvűség fogalmának, elméleteinek és gyakorlatainak folyamatos újragondolása, csakúgy, mint az európai nyelvi sokszínűség megközelítéseinek és gyakorlatainak kritikai elemzése. Továbbra is minimális a fogalmi átjárhatóság, a gyakorlati határátlépés pedig aligha lehetséges az intézményi kontextusok, diszciplináris területek, etnolingvisztikai csoportok (top-down versus bottom-up) között.

A 21. századi posztmodern (nyugati, északi) szociolingvisztikai megközelítések valamiképpen reflektálnak a változásokra: törölve régi s bevezetve új, netán újra felfedezve régi fogalmakat: *heteroglosszia*, *szólam*, *dialogicitás*, *repertoárok* mint szemiotikai források összessége, *szuperdiverzitás*, *polilingvalizmus*, *metrolingvalizmus*, *nyelvi tájkép*, *újbeszélőség (newspeakerness)*, *hibriditás*, *töredezett identitás*, *a mobilitás*, a „*globalizáció szociolingvisztikája*”, illetőleg az egyre fontosabbá váló *transznyelviség* keretében.

E térben a két- és többnyelvűség és néhány kapcsolódó fogalma, kutatási gyakorlata egyben áruvá is válhat a centrumok és perifériák által folyamatos mozgásban tartott tudományos tudástermelő piacon. A *regiszterképzés (enregisterment)* szerepeket és autoritásokat létrehozó szemiotikai folyamatában (Agha 2003; 2007) – legalábbis a társadalomtudományok színterein – rendszeressé válnak az Irvine–Gal (2000) értelmében elgondolt *törlésnek (erasure)* (rendezetten, az indexikalitási sorrendekre lásd Silverstein 2003, Blommaert 2007) a „terminológiai innovátortól” egészen a „paradigmaváltó tudósig” terjedő értelmezési stratégiái (Blommaert 2010; Blommaert–Rampton 2011; Vertovec 2007 szuperdiverzitás-fogalmainak kritikájára lásd pl. Pavlenko 2016).

A globalizáció technológiai fejlődésével, angol nyelvi hegemoniájával nyilvánvalóan összefüggésbe hozható többnyelvűség azonban más szerzők szerint „veszélyes” is lehet. Igen fontos és szimbolikus jelentőségű tehát a Jan Blommaert, Sirpa Leppänen, Päivi Pahta és Tiina Räisänen (2012) által szerkesztett *Dangerous Multilingualism: Northern Perspectives on Order, Purity and Normality* című kötet alternatív nézőpontja. E szerint azon személyek, csoportok, akik nem képesek vagy nem hajlandók használni az internetet, nem tudnak angolul, az elnyomás

egy formája, a marginalizálódás áldozatává válhatnak. Mert idősek, fogyatékosok, nők, szakképzetlen munkások, bár tudatában vannak, kizáródhatnak a társadalmi életben való értelmes részvételből (vö. még Duchene et al. 2013).

A fogalmi változatosság azonban nem mindenkor jelöl különbségeket vagy jelez változást. Sokkal inkább figyelemre méltóak azok az eredmények, publikációk, események, amelyek alapvetően a kutatás és az elmélet kapcsolatát járják körül, az elméletalkotás, az újraértelmezés vagy akár kulcsfogalmaknak egy másik területre, kontextusba, összefüggésrendszerbe való áthangolása érdekében. A 2016-os évnek a jelen kötet tematikája szempontjából is rendkívül fontos összegző munkája a *Journal of Sociolinguistics* jubileumi Labov-száma, a Coupland által szerkesztett elméleti szociolingvisztikai vitakötet, illetőleg egy, az 1989-es év meghatározó írásait újraértelmező konferencia kötete. Susan Gal mindháromban meghatározó írásaival szerepel (Gal 2016a; b; c).

Terek, ideológiák, közelítések és kihívások

Az immár majd húsz évvel ezelőtt megjelent, a kétnyelvűség mibenlétét körüljárni és megérteni akaró első összefoglaló munkámban (Bartha 1999) a kérdéskörrel való európai gondolkodást, az etnokulturális nacionalizmusban gyökerező nemzetállami egynyelvűségeket előtérbe helyező nézeteket kíséreltem meg szembeállítani a világ más pontjain tapasztalható mindennapi, bár erősen átrendeződően lévő nyelvi sokszínűséggel. Ekkor, támaszkodva mindarra, amit Susan Gal (Gál Zsuzsa), továbbá az ő jóvoltából Kathryn Woolard munkáiban a *nyelveideológia* fogalmáról, annak a minket körül vevő világ megismerésében és értelmezésében megkerülhetetlenül szerepet játszó közvetítő működési mechanizmusáról tanultam, Susan Gal *Language Shift* című monográfiájából idézve már az alábbiakat írhattam:

Az európai tudósok „egy korai tizenkilencedik századi elképzelésből, miszerint az emberek nyelve azonosítható kultúrájukkal és nemzeti hovatartozásukkal, az egész közösségekre kiterjedő kétnyelvűséget természetszerűen anomáliának tartották, ezért sajátos problémaként tekintettek rá. [...] Ezért, az ideológiai hozzáállástól, a kutató nemzetiségétől, valamint a kor politikai arculatától függően egy közösség kétnyelvűségét a társadalompolitikai problémák egyik megjelenési formájának tekintették. Mivel ez bizonyíthatná a közösségek kevert etnikai lojalitását, ily módon veszélyeztetné az etnikailag homogén nemzetállam létét. Más megfogalmazásban: a kétnyelvűség mint a veszélyben lévő nyelvi-etnikai kisebbség kulturális feléledésének és politikai függetlenségének igénye jelenhetne meg” (Gal 1979, 2 – a szerkesztő fordításában).

Másutt a magam számára ugyanezt úgy fogalmaztam, hogy ha a nyelvtudomány huszadik századi története felől szemlélnénk a kétnyelvűség tudományos értelmezéseit és kutatási gyakorlatait, akkor voltaképpen célszerűbb lenne egy ilyen jellegű áttekintésnek az Egynyelvűség története címet adni (vö. Irvine–Gal 2000; Gal–Woolard 2001; Gal 1993; 1998). A 21. század mostani korszaka a többnyelvűségről szól. Stephen May (2013) „többnyelvűségi fordulatról” beszél, különösen az oktatás területén. A valódi különbség nem a többnyelvű helyzetek növekedésében van, hanem a reflektáltságuk változásában. Ami az elmúlt időszakokban csak egy szűkebb kör számára volt nyilvánvaló, az ma mások, köztük a nyelvészek széles köre számára is az.

A fentiek alapján a legfontosabb üzenet minden kutatói tevékenység, s akár a jelen kötet számára is a következő: az, hogy hogyan értelmezzük a nyelvi-nyelvészeti jelzőkkel felcímkézhető világot, hogy mit tartunk tudományosan releváns és kutatandó kérdésnek, hogy hol jelöljük ki ez alapján a diszciplináris határokat, hogyan pozicionálunk másokat a „tudományosság” objektívnek vélt elméleti és módszertani kritériumai mentén stb., ugyanúgy nem ideológiamentes. Ily módon a nyelvi szempontot a vizsgálódásokból elvben soha ki nem zárható kutatónak a társadalomtudományi-humán kutatások bármely területén a legnehezebb feladatai közé tartozik az, hogy ezt tartalommal töltsse meg, s hogy ebben a történetileg is beágyazott komplex szemiotikai rendszerben kijelölje, valójában mi is a saját kérdése, melyek azok a fontos és izgalmas problémák körülötte, amelyek értelmezése tudományos válaszokat igényel; mindenkor reflektálva a saját szerepére ebben az értelmezési folyamatban. Lebontva ezzel a „coming from nowhere” illuzórikus kutatói pozícióját.

A két-/többnyelvűség komplex kérdésköre azon területek közé tartozik, amelyek erre a törekvésre igen nagy kihívást jelentenek, ugyanakkor a legtermészetesebben kínálnak lehetőséget.

A rendszerváltás után végre szélesebb körben tematizálódhattak olyan kontaktológiai kérdések, amelyek leginkább a szomszédos országok magyar nyelvi kisebbségeit érintették, ugyanakkor a kutatástörténetet nézve nyilvánvaló jellemzőjük a konfliktusosság, implicit módon a politikai-ideológiai kint és bent játéka, ezért az erről szóló diskurzusokat máig jellemzi a többszólamúság. Itt és most a szerkesztő nem vállalkozhat arra, hogy akár csak az elmúlt húsz év két- és többnyelvűség-kutatásának termését bármi módon kategorizálja, bár rendkívül nagy utat járt be a terület az eltelt majd két évtizedben, megteremtve a nyelvészek, antropológusok, társadalomkutatók egy újabb nemzedékét, akik már ideológiailag, illetve elméleti és módszertani viszonyulásukban jóval nyitottabb és reflexívebb magatartást képviselnek. A sikert talán a legjobban az jelzi, hogy a téma és a

terület a kutatás számára egyre jelentősebb szerepet tölt be, s csupán azért, mert valaki éppen valamivel valahogyan foglalkozik, szerencsére ma már aligha kapná meg a „tudománytalan”, „eretnek” bélyeget.

Ami azonban az érintett területeket, feltett kutatási kérdéseket illeti, még mindig kisebbségben vannak azok a vizsgálatok, amelyek az etnográfia és az antropológia módszereivel közelítenek nyelvhasználókhoz és nyelvhasználói csoportokhoz.

A jelen kötet tanulmányai, megmutatva egyszersmind itt is a tematikai és módszertani változatosságot, ezt az irányt, reflexív nézőpontot képviselik.

Egy másik rendkívül fontos válogatási szempont volt olyan szerzők felkérése, akik kutatásaikkal, tanulmányaikkal, megközelítéseikkel, közös projektekkel kötődnek az MTA Nyelvtudományi Intézete Többszervezési Kutatóközpontjának kutatási, oktatási és szemléletformáló törekvéseihez és tevékenységéhez (e törekvésekre lásd például Borbély 2001; 2014; Bartha 2007; Bartha et al. 2011; Lainio et al. 2015).

Külön öröm számomra, hogy a kötetben szereplők között nyolc olyan kutató is jelen van, akiket az elmúlt harminc év alatt közvetlenül is tanítványaimnak mondhattam vagy azok ma is. A tanulmányok, a befoghatatlan teljességre való törekvés igénye nélkül sokkal inkább a két- és többszervezés sokarcúságát, multidiszciplináris jellegét, az elmélet és a gyakorlat térben és időben folyamatosan mozgó ideológiai, szociokulturális, politikai, gazdasági stb. beágyazottságát, a régi és új módszerek és fogalmak új közelítésekben való felhasználhatóságát kívánják felvillantani.

Bizonyos témák, különösen a romani és a jelnyelvi területek szerepeltetése további üzeneteket is hordoz, utalva arra a konfliktusoktól nem mentes viszonyra, amely az érintettek, a velük együtt dolgozó kutatók és a külvilág (politika, társadalom, intézményrendszer stb.) között fennáll.

Miközben az egyik oldalon végre úgy tűnik, hogy a nyelvészeknek is lehet némi, akár csak közvetett szerepe a nyelvpolitika formálására (a külhoni magyar kisebbségek vagy de jure a magyarországi nemzetiségek esetében), azzal szembe-sülhetünk, hogy olykor ez illuzórikus.

Az alábbiak talán megfelelően illusztrálják ezt a komplex viszonyt, s némiképpen relativizálják azt a képet, amelyet a fentiek az elmúlt időszakról sugallhattak.

Egy három évvel ezelőtti, a szerkesztő és munkacsoportja által – amely egyike volt a tervezett magyar nyelvstratégiát szakmailag megalapozó munkálatra felkért szakmai csoportoknak – készített szakvélemény vonatkozó részleteiből ((1) és (3)) és az arra emailben személyesen és hivatalosan kapott anonim válaszból álljon itt két idézet ((2) és (4)):

(1) A magyar nyelv és a hátrányos helyzetű csoportok című vitaanyag értékelése

„A kétnyelvűség önmagában nem hajlamosít alacsonyabb oktatásbeli teljesítményre, épp ellenkezőleg: két vagy több nyelv ismerete és rendszeres használata előny forrása is lehet. Egy megfelelő oktatási rendszerben a cigány gyermekek nyelvi mássága értékes tökévé is válhat további tudás és kompetenciák kiépítéséhez. Az előbbiekből következik az is, hogy a cigány gyermekek anyanyelvi nevelése gyökeresen mást jelenthet a magyar közoktatás gyakorlata és az érintettek különböző csoportjai számára.”

(2) Észrevétel

„Az előterjesztés 66. oldalának harmadik bekezdésében – a kétnyelvűségekre vonatkozó álláspontomat fenntartva – javasolom annak pontosítását, hogy mely közösségre utal az előterjesztő. Amennyiben itt a külhoni magyar nyelvű romákról szól, az álláspontom szerint más megközelítést, bővebb kifejtést igényel.” (A kétnyelvűségekre vonatkozó, itt hivatkozott álláspont: „A »Magyar Nemzetpolitika – a nemzetpolitikai stratégia kerete« című dokumentum alapján nem értek egyet a kétnyelvűség bármilyen szintű felvetésével. A kétnyelvűség nemzetpolitikailag értelmezhetetlen, a gyakorlatban nem működik, az eredményt tekintve pedig kifejezetten káros. A kétnyelvűség nyelvvesztést jelent és asszimilációhoz vezet.”) (kiemelés a szerkesztőtől)

(3) A Kárpát-medencei magyar közösségek és az oktatás

„A nyelvi kisebbségekhez tartozó gyermekek iskolai nehézségeinek jelentős része ebben az esetben ugyancsak nyelvi gyökerű. A hatékony oktatási programok kidolgozásakor ily módon megkerülhetetlenné válik a kétnyelvűség, a »kettős félnyelvűség«, a kisebbségi oktatás, a kétnyelvű oktatás és az anyanyelv fogalmainak, valamint a hozzájuk tartozó ismeretanyagok a készség szintű kezelése. (...) A kétnyelvűség mibenlétével, előnyeivel és esetleges társadalmi hátrányaival összefüggő vélekedések értelmezése, értékelése és formálása a nyelvészek feladata és társadalmi felelőssége. A Kárpát-medence magyarlakta régióinak változatos etnodemográfiai elrendezései az anyanyelv/első nyelv, ezáltal az anyanyelvdomináns oktatás fogalmának árnyaltabb megközelítését igénylik. Ebből adódóan a nem homogén tömbökben, etnikailag vegyes területeken vagy az egyre növekvő számú vegyes házasságban élő gyermekek esetében a magyar nyelv, identitás és a magyar nyelvi kompetenciák megerősítése különböző modellek keretében (is) történhet sikeresen. Ami optimális lehet Erdély nagy részében, az Szlovéniában már nem működik, nem szólva azokról a speciális nyelvtervezési feladatokról, amelyek a csángó közösségeket vagy az egyre nagyobb számú magyar nyelvű és/vagy magukat magyarnak valló roma lakosság gyermekeinek oktatását érinthetik. A gyakorlatban tehát differenciált stratégiákra van szükség.”

(4) Észrevétel

„Javasolom az előterjesztés 66. oldalán a 4.3. pont elhagyását az Általános észrevételekben a kétnyelvűségről szóló elmélettről megfogalmazottak alapján. Az *anyanyelvű oktatás megkérdőjelezése alapjaiban mond ellent minden nemzetpolitikai megközelítésnek és gyakorlatnak.*” (kiemelés a szerkesztőtől)

A globalizáció és a digitális fejlődés a (nyelv)tudással a nyelvhasználattal együtt a tanulás egészen új formáit és lehetőségeit hozhatják létre. Érdemes külön is kiemelni a *multimodalitás*, a *tudásszerzés*, *tanulás*, *társadalmilag létrehozott jelentések*, a *tudáskonstruálás*, a *reflexióra való képesség* fogalmait és folyamatait. Mindez szükségképpen irányítja a figyelmünket – a nyelvi jogoktól egészen eltérő útvonalon – újra az *oktatás* kérdésére, valamint újra felerősíti a *kutató társadalmi szerepének* fontosságát.

A szövegértés, a problémamegoldó készség mutatói, a digitális kompetencia, idegennyelv-tanulás stb. kudarcai is azt mutatják, hogy a nyelvileg, azaz „többnyelvűségileg” (is) reflektálatlan oktatás maga alakítja és termeli újra a társadalmi egyenlőtlenségeket.

A fentiekén túl a *bevonódó tanulás*, *tudáskonstruálás*, a *helyi tudás*, a *két- és többnyelvűség*, valamint a *határok önreflexív, együttműködő átlépése* talán azok a kulcsfogalmak, amelyek a kötet szerzői, tanulmányai (és a szerkesztő) között nyilvánvaló kapcsolatot teremtenek. Saját kutatói-oktatói tevékenységem szervező elve is az erre való törekvés, a határok átlépésével, ma már tudom, lebontásával és egye tágabb újra építésével történő válaszkérés.

E tanulási folyamatban a szakmai kérdéseken túl is a kutatói habitusról, arról, hogy mi a dolgunk és hogyan, a legtöbbet Susan Galtól és egyben Gál Zsuzsától tanultam. Szerkesztőként neki ajánlom a kötetet és az itt szereplő tanulmányokat.

Mindezt tisztelettel és nagy-nagy köszönettel teszem egy meghatározó siket tanítványom esszéjéből vett idézettel (vö. 342. o.), illusztrálva a többnyelvűség veszélyeitől induló idáig bejárt és tágítható „tereimet”.

„Számomra többnyelvűség az, amikor például görög siketiskolásokat nemzetközi jelnyelven megtanítok az ógörög nyelv egy igeidejének nyelvtani szabályaira, ennek során támaszkodom a francia nyelv görögből eredő sajátosságaira, a német irodalomban Schiller görög verseire, a francia jelnyelvnek a görög jelnyelv napjelölő jeleiben tükröződő átvételére – akkor megértem, hogy nyelvek változatossága hogyan teremti meg a mindennapi életek valóságában a kapcsolódási pontokat az egymástól térben és akár időben elkülönültnek tűnő világok között. Megértem, hogy a gondolatok, az ideák évezredek át fennmaradó kontúrjai hogyan tükröződnek az őket kifejező nyelvi formák végtelen változatosságaiban és nyilvánulnak meg előttünk: az ógörögtől az idegen nyelven át a nemzetközi jelnyelvekig, középpontban a szüleimtől kapott nyelvvvel és azzal, amin keresztül a többi nyelv világába belemerültem: a magyar jelnyelvvvel.”

Terek, kontextusok, kutatási távlatok

A jelen kötetben a sorozat történetében újdonságnak számító QR kódok segítségével lehet eljutni magyar és nemzetközi jelnyelvi változatokhoz. Hosszas terminológiai egyeztetések eredményeként a tanulmányok absztraktja, a szerkesztői bevezető, főszerkesztői utószó, tartalomjegyzék, továbbá két teljes jelnyelvi tematikájú tanulmány lesz elérhető magyar jelnyelven, a tartalomjegyzék, illetve az angol absztraktok pedig nemzetközi jelnyelvi változatban is.

A kötet öt nagyobb egységre osztható. Az első rész tanulmányai a többnyelvűség jó néhány alapkérdésével és kutatási irányjaival foglalkoznak.

Fazakas Noémi a nyelvi veszélyeztetettség és nyelvi revitalizáció kérdését poszt-strukturalista szemléletben vizsgálja. Tanulmányában azzal érvel, hogy szükséges e fogalmak újraértelmezése, csakúgy, mint a két- és többnyelvűség, a programokban résztvevők szerepeinek és az új digitális technológiák nyújtotta lehetőségek újragondolása.

Bodó Csanád a moldvai magyar nyelvi revitalizációt elemzi, eredményei pedig azt mutatják, hogy a standardizációs törekvések nem a nyelvi diverzitás csökkenését, hanem annak növekedését eredményezik, mivel a nyelvhasználat új formáit hozzák létre.

Nagy Noémi tanulmányában arra keresi a választ, hogy fenntartható-e Európa nyelvi sokszínűsége, és ennek során áttekinti a hatályos, nyelvi vonatkozású nemzetközi jogi és európai uniós jogszabályokat. Kiemeli, hogy a sokszínűség megőrzésében kiemelkedő fontosságú lenne a nyelvi sokféleség érték-felfogása.

Holecz Margit, Bartha Csilla és Varjasi Szabolcs áttekinti a nyelvi tájkép kutatásának fő irányait a kezdetektől napjainkig, vizsgálva a paradigma lehetőségeit és korlátait. Elemzésükben kitérnek a globalizált világ kutatási kihívásaira, illetve arra, hogy a nyelvi tájkép módszerként való alkalmazásának mely változásokra és új aspektusokra kell reflektálnia ahhoz, hogy releváns, alkalmazható eredményekkel szolgáljon.

A második rész tanulmányai a nyelvi sokszínűséget és a fenntartható többnyelvűséget vizsgálják, a globális folyamatok és közösségi gyakorlatok összefüggésrendszerében.

Borbély Anna négy korábbi kutatás és 1990-től zajló résztvevő megfigyelés eredményei alapján mutatja be a magyarországi közösségi kétnyelvűséget, miközben kitér az anyanyelv, kisebbség illetve kódváltás fogalmak terminológiai problémájára is.

Hatoss Anikó és Bánfi Mariann az ausztráliai magyar diaszpóra első generációs tagjai körében vizsgálja a nyelvmegtartás és a nyelvcsere aspektusait. Eredményeik

azt mutatják, hogy a multikulturális politikai közeg hatására a magyar családok egyre büszkébben vállalták nyelvüket, a csoport tagjai számára az anyanyelv pedig „gyökeres” értékévé (*core value*) vált.

Márku Anita kárpátaljai magyarok internetes diskurzusait elemzi. A csoport gyakorlóközösségként való vizsgálata során kitér a facebookon megjelenő kódváltásokra és a digitális identitás kérdésére. Eredményei rámutatnak, hogy a kontaktusjelenségek nem nyelvi deficit jelzői, hanem humor, nyelvi játék vagy csoport-szolidaritás kifejezőeszközei.

Jelena Filipović a QUALIROM projekt ismertetésén keresztül mutatja be az autoetnográfát mint kutatási eszközt, kitekintésében pedig az alternatív tudományos és társadalmi tevékenységekre irányítja a figyelmet.

A harmadik részben a nyelvi kontaktusok változatait járják körül a szerzők.

Cserniczkó István a 2014 februárját követő időszak ukrainai nyelvpolitikai helyzetét ismerteti, kitérve az orosz és az ukrán nyelv helyzetére és a különböző politikai intézkedésekre.

Baló András Márton és *Lakatos Péter* a nyelvi kontaktusok hatásait vizsgálja a romani nyelvre összpontosítva. Hangsúlyozzák, hogy mivel majdnem az összes anyanyelvi romani beszélő két- vagy többnyelvű, rendszeresek a lexikai és grammatikai kölcsönzések.

Kovács Magdolna az irodalom és a nyelvészet összekapcsolásával mutat rá a nyelvi elemzések, illetve a többnyelvű nézőpont felhasználhatóságára, miközben Kuncz Aladár Fekete kolostor című regényének kódváltásait elemzi.

Ritva Takkinen cochleáris implantátumot használó gyermekek nyelvelsajátítását mutatja be. Longitudinális kutatásainak eredményei alapján ismerteti jelnyelv és hangzó nyelv elsajátítását, illetve a nyelvi fejlődést befolyásoló tényezőket.

A negyedik rész tanulmányai a tanulás, tudás, hozzáférés és oktatás fogalmi köré szerveződnek.

Minna Suni írásában fiatal bevándorlók nyelvoktatásának kérdését középpontba helyezve mutatja be a finn nyelvoktatás-politikát, melyről úgy véli, hogy fontos lépéseket tett a többnyelvűség támogatásának irányába, és egyre nagyobb hangsúly helyeződik benne a nyelvileg tudatos oktatásra.

Heltai János Imre kutatásában arra fókuszál, hogy milyen módon befolyásolja a cigány gyermekek iskolai esélyeit és helyzetét otthonról hozott beszédmódjuk. A heteroglosszia fogalmán keresztül vizsgálja az alsós és felsős cigány gyermekek megnyilatkozásait, hangsúlyozva, hogy a gyermekek diszkurzív magatartásának megértése és beszédmódjaik iskolai emancipálása megváltoztathatná iskolai esélyeiket.

Takács Zsófia K. és Elise K. Swart multimédiás mesék lehetőségének metaelemzését ismerteti. Tanulmányukban rávilágítanak, hogy a multimédiás tartalmak hatékony segítséget jelenthetnek migráns, kétnyelvű óvodás gyermekek fejlesztésében, a szövegértés és a szótanulás szempontjából is.

Horváth Csilla a manysi nyelv revitalizációs törekvéseit ismerteti, illetve azok oktatásra gyakorolt hatását. A 2000-es években megjelenő kezdeményezések megerősítették a manysi nyelv jelenlétét mind a beszélők számának, mind a nyelvhasználati lehetőségeknek a növelése által.

A kötetet záró, ötödik rész a mindennapi többnyelvű elrendezések, gyakorlatok és a szereplők, köztük a kutatók bevonódásának összefüggéseit, a tudomány új kihívásait vizsgálja, felvillantva a kutatás új lehetőségeit.

Pachné Heltai Borbála egy többnyelvű magyarországi közösség nyelvi gyakorlatainak feltárásához használja fel online társalgások elemzését. A vizsgálat során kirajzolódik, hogy milyen módon mobilizálják a közösség tagjai szemiotikai repertoárjuk elemeit, illetve az is, hogy ezen repertoár használata milyen módon teszi lehetővé az autenticitás megkonstruálását.

Hargitai Evelin Gabriella az észak-portugáliai mirandai (*mirandés*) nyelvhez kapcsolódó, alulról szerveződő nyelvi-kulturális revitalizációs, formális és informális oktatási-tanulási és közösségépítési kezdeményezéseket tárgyalja, melynek során kitér a kapcsolati hálók szerepére, illetve az új beszélők megjelenésére is.

Bartha Csilla, Holecz Margit és Romanek Péter Zalán a siket közösségek nagyfokú változatosságát állítják vizsgálataik középpontjába. Tanulmányukban saját korpuszadataik, elsősorban a JelEsély projektben végzett kutatásaik, továbbá a szerteágazó nemzetközi kutatási anyagok kritikai elemzése alapján mutatnak rá a nyelvvideológiák működésére, illetve e folyamatban a siket közösségekre jellemző nyelvi változatosság, multimodális nyelvi gyakorlatok kutatási-oktatási vonatkozásaira.

Köszönettel tartozom a kötet minden közvetlen és közvetett közreműködőjének azért az áldozatos és kitartó munkáért, amely lehetővé tette létrejöttét. Köszönöm a felkért szerzőknek és anonimitásukat tiszteletben tarva lektoraiknak, hogy elfogadva a felkérést, megtöltötték szakmai tartalommal ezeket az oldalakat. Rendkívül sok köszönettel tartozom azért a hatalmas, pontos munkáért és el nem várható gyorsaságért, melyet Holecz Margit nemcsak mint szerző, de mint a tördelést megvalósító technikai munkatárs is végzett. Ugyanígy hálával tartozom Iványiné Liszi Katalinnak, aki a szövegek nyelvi lektorálásának és javításának

oroszlánrészét végezte, valamint Pachné Heltai Borbálával az angol, illetve finn tanulmányok fordítását is elkészítette, továbbá Ökrös Ferencnek, aki fontos szervezési feladatokat látott el. Külön köszönettel és hálával tartozom a sorozat technikai szerkesztőjének, Siptár Péternek igen gondos szerkesztői tevékenységén túl rugalmasságáért, megértéséért s azért, hogy magát a megjelenést Tárnok Irénnel együtt lehetővé tette. Köszönöm továbbá Romanek Péter Zalánnak és Tarr Zoltánnak, hogy lehetővé tették az absztraktok, illetve a kiválasztott tanulmányok jelnyelvi elérhetőségét, Varjasi Szabolcs előkészítő munkáját, valamint munkatársaim közül Borbély Anna, Raátz Judit, Bokor Julianna, Hámori Ágnes és Tücsök Dorottya segítségét.

Megtisztelőnek tartottam és tartom a magam és az ebben a kötetben megjelenő kutatók nevében is, hogy a két- és többnyelvűség rendkívül szerteágazó kérdésköre, ezen belül is ezek a meghatározó szociokulturális, jogi, politikai, oktatási stb. nézőpontok az Általános Nyelvészeti Tanulmányok által tematizált, mérvadó kérdések közé kerülhettek, személy szerint pedig, hogy felkerülhettek az egyes köteteket szerkesztők névsorába. Sokunk, köztük a kutatásainkban részt vevő érintettek nevében a helynek, a Nyelvtudományi Intézetnek, jelenlegi s a köztünk már nem lévő munkatársaknak is hálával tartozom. Kiváltképpen azért, hogy néhányunk, különösen Borbély Anna és jómagam másfél évtizedes munkája és törekvései után, Bánréti Zoltán kitartó támogatása mellett a Többnyelvűségi Kutatóközpont az elmúlt tíz évben hazai és nemzetközi vonatkozásban, valamint társadalmi fontosságát tekintve is innovatív, valóban határbontó kutatásokat végezhetett. Köszönöm, hogy az általunk művelt területeken az elmúlt évek során e szellemi műhely olyan helyé válhatott, amellyel természetes átjárás teremthető nemcsak a saját ELTE-s oktatói és MTA-s kutatói mindennapok, de kutatás és oktatás, elmélet és gyakorlat között, s ahol a sok-sok tanítványból ma már velünk együtt tevékenykedő kolléga válhatott. Ennek egyik nyilvánvaló eredménye a nemrég elindított NyelvEsély (SZ-007/2016) című legújabb projektum, melynek keretében mi is részesei lehetünk annak az MTA Elnöksége és Szakmódszertani Programtanácsa által kezdeményezett és támogatott folyamatnak, amely a hazai közoktatás megújításához a tudomány és oktatás szerves kapcsolatának újraépítésével, a partnerség és a kölcsönösség szellemében, az érintettekkel együttműködve kíván hozzájárulni.

Bartha Csilla

Irodalom

- Agha, Asif 2003. The social life of cultural value. Theme issue, “Words and beyond: Linguistic and semiotic studies of dociocultural order,” *Language and Communication* 23(3): 231–273.
- Agha, Asif 2007. *Language and social relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla (szerk.) 2007. *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla – Péntek János – Nádor Orsolya (szerk.) 2011. *Nyelv és oktatás kisebbségben – Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Blommaert, Jan 2007. Sociolinguistics and discourse analysis: Orders of indexicality and polycentricity. *Journal of Multicultural Discourses* 2(2): 115–130.
- Blommaert, Jan 2010. *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, Jan – Sirpa Leppänen – Päivi Pahta – Tiina Räisänen (szerk.) 2012. *Dangerous multilingualism: Northern perspectives on order, purity and normality*. New York: Palgrave Macmillan.
- Blommaert, Jan – Ben Rampton 2011. Language and superdiversity. *Diversities* 13(2): 1–21. http://www.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/Subsites/Diversities/Journals_2011/2011_13-02_art1.pdf
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L’Harmattan Könyvkiadó.
- Duchene, Alexandre – Melissa Moyer – Celia Roberts (szerk.) 2013. *Language, migration and social inequalities: A critical sociolinguistic perspective on institutions and work*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gal, Susan 1979. *Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Gal, Susan 1993. Diversity and contestation in linguistic ideologies. *German-speakers in Hungary. Language in Society* 22: 337–59.
- Gal, Susan 1998. Multiplicity and contention among language ideologies: A commentary. In: Kathryn A. Woolard – Paul V. Kroskrity – Bambi B. Schieffelin (szerk.): *Language ideologies: Practice and theory*. Oxford: Oxford University Press. 317–31
- Gal, Susan 2016a. *Nyelvi sztenderdizáció: modellek és ideológiák. Plenáris előadás lejegyzett változata*. In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.): *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia– Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásából*. Lakitelek: Antológia Kiadó. 13–28.
- Gal, Susan 2016b. Labov in anthropology. *Journal of Sociolinguistics* 20(4): 453–463.
- Gal, Susan 2016c. Sociolinguistic differentiation. In: Nikolas Coupland (szerk.): *Sociolinguistics: Theoretical debates*. Cambridge: Cambridge University Press. 113–138.
- Gal, Susan – Kathryn A. Woolard (szerk.) 2001. *Languages and publics: The Making of authority*. Manchester: St. Jerome.
- Irvine, Judith T. – Susan Gal 2000. Language ideology and linguistic differentiation. In: Paul V. Kroskrity (szerk.): *Regimes of language. Ideologies, politics, and identities*. Santa Fe: School of American Research Press. 35–83.

- Kontra, Edit H. – Bartha Csilla. 2010. Foreign language education in Hungary: Concerns and controversies. *Sociolinguistica* 24. Berlin, New York: De Gruyter. 61–84.
- Lainio, Jarmo – Cor van der Meer – Jorrit Huizinga – Elin H. G. Jones – Bartha Csilla – Varjasi Szabolcs – Xavier F. Vila – Guillem Pujades 2015. LEARNME: Mercator Network of Language Diversity Centres White Paper on Linguistic Diversity. Full version. <http://learnme.mta-tkk.eu/?q=hu/node/39>
- May, Stephen (szerk.) 2013. *The multilingual turn: Implications for SLA, TESOL and bilingual education*. New York: Routledge.
- Pavlenko, Aneta 2016. Superdiversity and why it isn't: Reflections on terminological innovation and academic branding. Kézirat. 1 – 33. https://www.academia.edu/21163221/Superdiversity_and_why_it_isnt_Reflections_on_terminological_innovation_and_academic_branding_2016_
- Vertovec, Steven 2007. Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies* 30(6): 1024–1054.

Olvassa be a QR kódot a Szerkesztői bevezető magyar nyelvű változatának eléréséhez.

